

KÖK HÜCRE ÇALIŞMALARI KONUSUNDAKİ ETİK VE TEOLOJİK TARTIŞMALAR ÜZERİNDE ANALİTİK BİR DEĞERLENDİRME

- An Analithical Survey on Ethical and Theological Discussions on Stem Cell
Researches -

Dr. L. Gülay Bilgin

Ankara Merkez Vaizesi

Abstract *Since the Stem Cells form the basis of human life system and have many vital features such as segmentations and mutation into somatic cells they have become a focus of medical and biological researches especially from the years 2000 onwards. Stem Cell studies are not only important for the life sciences but also for social sciences, as they have been pertinent to human body and to the future of human life, and for this reason theology and ethics have paid a closer attention to the new developments occurring on the stem cell surveys. As the stem cell studies are involved in human body and future of human life they have caused intense debates and disputes among the specialists related to medical ethics. This article maintains that since the specialists on medical ethics have been unable to come to term with the bioethical issues, the Islamic Theology make challenges by offering viable solutions to the issues related to ethical disputes arising as a result of stem cell studies.*

Key words: *Stem Cells, Medical ethics, Bioethics, Theology, the Holy Qur'an*

Tarih boyunca insanlar, hastalıklara çare bulmaya ve ömürlerini uzatmaya çalışmışlardır. Eski Mısır anıt ve hiyerogliflerinde insanların hastalıklı organları değiştirdiğini gösteren resimler bulunmuştur. Babilliler'in M.Ö. 1700'lü yıllarda, bıçak kullanarak ameliyat yaptıklarına dair bilgiler mevcuttur. Görülüyor ki, insanoğlu geçmişten günümüze hep hastalıkları yenmeye uğraşmış ve daha uzun yaşamanın formüllerini bulmaya çalışmıştır. Belki de bu ölümsüzlüğe ulaşma isteği tıp biliminin ulaştığı bugün ki seviyeye gelmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu özelliği dolayısıyla Tıp ilmi, gerek İslam coğrafyasında ve gerekse de Avrupa ve Hint kıtası gibi diğer bölgelerde Fen ve Tabiat ve Sosyal Bilimler gibi ilim dallarından öne geçerek dünyada bilimsel gelişmelere öncülük etmiştir.

Bu genel çerçeveden bakıldığında son dönemlerde gittikçe artan oranda popülerlik kazanan kök hücre çalışmaları, alanın uzmanları tarafından tüm zamanların Tıp alanındaki en önemli gelişmelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak, kök hücre çalışmalarının henüz yeni gelişen bir bilim dalı olması dolayısıyla araştırmalarda takip edilen usul ve metot konularında genel ve ortak bir anlayışın bulunmaması ve insan hayatını ve insan neslinin geleceğini ilgilendiren bir konu olması gibi temel sebeplerden dolayı, başta etik, teoloji ve hukuk olmak üzere diğer bilim dallarını da ilgilendirmesi ve etkilemesi sebebiyle özellikle de Batı'da ve İslam dünyasında büyük etik ve teolojik tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Mevcut makalede öncelikle kök hücrelerin ne olduğu, mahiyeti ve kullanım alanları hususlarında bilgi verildikten sonra kök hücre çalışma ve araştırma usulleri konularında ortaya çıkan tıbbi etik tartışmalara değinilecek ve son tahlilde ise, tıbbi etik tartışmalar Kur'ani perspektiften kritik edilerek bir senteze ulaşılmaya çalışılacaktır.

I. Kök Hücrelerin Mahiyeti, Çeşitleri ve Kullanım Alanları

Bilindiği üzere 20. yüzyılın sonlarına doğru tıp bilimi çok önemli gelişmelere tanık oldu. Özellikle canlı varlıkların genetik yapılarının çözülmesi ve insan varlığının temel yapı taşı olan kök hücrelerin varlığının tespiti ve bunların tıpta kullanılmaya başlanması dünya tıp tarihinde bir devrim olarak belirtilmiştir.

Kök hücre çalışmaları neticesinde ortaya çıkan sonuçlar yıllarca çözümsüz olarak bilinen parkinson, ALS, omurilik felci gibi birçok hastalık için umut vaat ederken, diğer yandan insanın kobay olarak kullanılması, insan neslinin bozulması gibi pek çok etik problemi de gündeme getirmiştir. Her ne kadar tıp etiği disiplini, tıbbi teknolojik gelişmelere paralel ilerlemeler kaydetse de, tıp etiği alanının genişlemesi ve çeşitlenmesi modern gen teknolojileri ve kök hücre çalışmalarının ilerlemesi sonucu ortaya çıkan problemlerle ilgili tartışmaları sona erdirmeye yetmemiştir.

Kök hücre üzerindeki tartışmaların yoğunlaştığı alan embriyonik kök hücrelerdir. Bu durum embriyonun konumunun ne olduğu ve insan olmanın başlangıç aşamasının embriyonun hangi noktasında başladığı sorusunun

cevaplandırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle son yıllarda hızla gelişen regenerasyon (ya da hayat bilimi) olarak adlandırılan bu alanın etik, teolojik ve hukuksal boyutu üzerindeki çalışmalar devam etmektedir. İnsanlığın tüm geleceğini etkileyebilecek nitelikteki gelişmeler disiplinler arası çalışmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Kök hücreler, insan vücudundaki bütün doku ve organları oluşturan ana hücrelerdir. Günümüzde geçerli tıbbi tedavilerin yetersiz kaldığı, organ veya doku nakilleri gerektiren birçok hastalığın tedavisinde kök hücrelerin kullanılması gündeme gelmiştir.¹

Kök hücreler, teorik olarak sonsuz bölünme ve birçok değişik hücre türüne farklılaşabilme yeteneklerine sahip, özelleşmiş hücrelerdir. Bir kök hücre bölündüğünde oluşan yavru hücreler ya bir kök hücre olarak kalabilme ya da daha özelleşmiş bir işlevi olan yeni bir hücreye farklılaşabilme yeteneğine sahip olur. Kök hücreler embriyolardan, göbek kordonundan ya da erişkin dokulardan elde edilir. Elde edildikleri dokuya göre kök hücrelerin türleri ve farklılaşabilme özellikleri de değişiklik gösterilir.² Kök hücreleri önemli yapan da bu özellikleridir. Sınıflandırma yapmak gerekirse Kök hücre kaynakları şöyle sıralanabilir.

1.Yetişkin Kök Hücreler: Yetişkin kök hücreler embriyo ve fetüsten alınan kök hücrelerden farklıdır ve doğumdan sonra insan ya da hayvanlarda gelişen dokularda bulunur. Embriyo zigotun gelişmesiyle oluşan genç organizmadır.³ Fetus ise hamileliğin 3.ayından doğuma kadar geçen süreye verilen isimdir.⁴ Kök hücre çalışmaları genel olarak hamileliğin ilk devrelerindeki uygulamaları içerdiğinden embriyo sözcüğünü kullanılması daha doğru olacaktır.

Yetişkin kök hücreler uzun süre kendini yenileyebilme kapasitesine sahip ve yetişkin dokulardaki öncü hücrelere farklılaşma özelliğinde olan hücrelerdir. Bu hücreler kişinin bağışıklık sistemine uyum gösterirler. Yetişkin kök hücreler,

¹ 'Kök Hücre: Biyolojik ve Klinik Yaklaşım', Cilt 1, Sayı 5, *Sağlıkta Birikim Dergisi* s:7.

² Evelyn, B. Kelly, *Stem Cells, Health Medical Issues Today*, Greenwood Pres, London, s. 4

³ Pano, Joseph, *Stem Cell Research, Medical Applications Ethical Controversy*, New York, s. 9

⁴ A.g.e, s. 10

kemik iliğinden, periferik kan, göbek kordonundan ve diğer bazı erişkin dokulardan elde edilebilmektedir.⁵

Bu gibi kaynaklardan elde edilen kök hücrelerle ilgili etik tartışmalar, embriyonik kök hücrelerine yönelik tartışmalardan farklıdır. Bugün uygulamada kullanılan erişkin kemik iliği, periferik kan gibi kaynaklardan elde edilen kök hücrelerin tedavi amacıyla kullanılması konusunda önemli bir karşı çıkış bulunmamaktadır.

Yetişkin kök hücrelerin kaynaklarında bir diğeri de kordon kanıdır. Kordon kanının elde edilmiş yöntemlerinden biride hasta çocukları için gerekli olan kök hücreleri elde etmek için ebeveynlerin kardeş dünyaya getirmeleridir. Ancak kordon kanı için doku gurubu uygun kordon kanına ihtiyaç duyulmaktadır. Uygun doku gurubu taşıyan kardeşin dünyaya gelmesi için in vitro fertilizasyon (IVF) (tüpte dölleme) işlemine başvurulmaktadır. IVF uygulaması sırasında embriyolar arasından doku gurubu uygun olan seçilmekte, diğerleri ise yok edilmektedir. (ya da araştırma amaçlı kullanılmaktadır.)

Kordon kanı kök hücreleriyle ilgili çalışmalarda ortaya çıkan bir başka konu da genetik tanı işleminin uygulanmasıdır. Sağlıklı olmayan embriyoların yok edilmesi bu alanın problemleri konularındandır.⁶

Ancak yetişkin kök hücrelerin tüm hücre tiplerine dönüşebilme ihtimalleri daha sınırlıdır. Etik alandaki tartışmaların var olmasına rağmen diğer grup kök hücrelerine (embriyonik kök hücre) göre tartışma alanı daha az olması nedeniyle yetişkin kök hücre araştırmaları kamuoyları ve bilim çevrelerince daha fazla desteklenmektedir.

2. Embriyonik Kök Hücreler: Döllemeyi takiben oluşan "zigot" denilen iki hücreli oluşumdan embriyonik kök hücreler gelişmektedir. Döllemeden sonra takriben 5 gün içerisinde yaklaşık 150 hücreli "blastosist" denen içi boş bir küre meydana gelmektedir. Blastosist küçük kum zerrecikleri gibi hücrelerden ibarettir ve iki tip hücre kapsamaktadır: trofoblast ve merkezde bulunan hücre

⁵ Aydın, Erdem, 'Kök Hücre Çalışmalarında Etik', *Hacettepe Tıp Dergisi* 2005;36 (4):s, 3.

⁶ Wolf. SM, Kahn JP, Wagner JE. Using preimplantation genetic diagnosis to create a stem cell donor: Issues, guidelines and limits. *The journal of Law Medicine and Ethics* 2003(31(3):327-45.

kümesi. Merkezdeki hücre kümesi bir araya gelerek embriyonik kök hücreyi meydana getirirler.

Embriyonik kök hücreler, dört beş günlük embriyolardan, blastosist adlı yapıdaki iç hücre kütesinden (inner mass) elde edilirken iç hücre kütesi ve blastosistin diğer bir önemli bileşkenini oluşturan trofoblastlar, embriyonik kök hücre eldesi için birbirinden ayrıldığında, embriyonun hayatı sona erer. Embriyonik kök hücreler de tüm yetişkin hücre tiplerine dönüşebilme ve kültür ortamına konduğunda sonsuza dek çoğalma ve uygun koşullar altında her üç embriyonik tabakadan(ektoderm, endoderm ve mezoderm) köken olacak hücrelere farklılaşma kapasitesine sahiptirler.⁷

3. Fetal Kök Hücreler: Patansiyel kök hücre kaynaklarından biri de erken fetal dokudur. Embriyo döllenmeyi takiben yaklaşık 7-8 haftalık iken “fetus adını alır. Gelişimin 4-5. haftasında embriyonik germ hücreleri over ve testislerde yumurta ve sperm oluşumunu sağlamaktadır. Embriyonik germ hücrelerinin elde edilmesi ve kültürünün yapılması kavramı ilk kez 1998 yılında ortaya çıkmıştır. İzolasyon ve kültür sonrası bu germ hücrelerinin blastosist hücre kümesi içindeki hücrelerden elde edilen kök hücrelerle aynı özellikleri taşıdığı görülmektedir. Ancak embriyonik germ hücrelerinin farklı hücre tiplerine dönüşebilme yeteneklerinin daha sınırlı olduğu yönünde araştırmalar bulunmaktadır. Fetus kök hücrelerinin düşük sonucu meydana gelen fetüslerden veya çeşitli sakatlıklar nedeniyle gebeliğe son verilip, alınan fetüslerden elde edilmektedir.

II. Kök Hücre Çalışmalarının Ortaya Çıkardığı Tıbbi Etik Tartışmalar ve Bunların Kur’an Perspektifinden Değerlendirilmesi

Kök hücre araştırmalarında etik ve teolojik tartışmaların yoğunlaştığı alan embriyonik kök hücrelerdir. Tartışmaların oluşma nedeni embriyonik kök hücre elde etmek için kullanılan kaynaklardır. Kök hücrelerin elde edilmesi esnasında kullanılacak olan embriyoların nereden sağlanacağı ve bu araştırmalar için kaç embriyoya zarar verileceği sorusu tartışmaların odak noktalarındandır.

⁷ Joseph Panno, *Stem Cell Research Medical Application Ethical Controversy*, s, 5

Embriyonik kök hücrelerin elde edildiği kaynaklar farklılık göstermektedir. Bu kaynaklardan biri, in vitro fertilizasyon (IVF) kliniklerinde döllenmiş ve araştırma amaçlı olarak bağışlanmış yumurtalardır. Altı ay veya daha fazla bir süre boyunca laboratuarda kültür ortamında farklılaşmadan çoğaltılan embriyonik kök hücre'ler embriyonik kök hücre soyuna dönüşmüş olur. Bu hücre soyları dondurularak saklanabilir veya başka labartuarlara araştırma amaçlı olarak gönderilir.⁸

Embriyonik kök hücre kaynaklarından bir diğeri ise, somatik kök hücre çekirdek naklidir. (SCNT somatic stem cell. nuclear transfer) Bu işlemde, bireyin somatik hücre çekirdeği, çekirdeği çıkarılmış ve döllenmemiş bir yumurta hücresine aktarılır. Bu hücreden elde edilecek blastosist, birbirinin kopyası olan pluripotent kök hücrelere sahip olur.⁹

Somatik kök hücre çekirdeğinin avantajlarından biri de transfer edildiğinde reddedilme durumunun olmamasıdır. Bu yolla elde edilen embriyonun yaşlanma potansiyeli olmayacağından, blastokistin iç hücrelerinin alınıp kök hücre geliştirilmesi, "embriyonun yaşam hakkının elinden alınması" anlamına gelmeyecektir. Farklı memelilerin yumurta vericisi olarak kullanılması ise insan hayvan kimerik yapısının oluşumu ve buradan elde edilecek insan embriyonik kök hücre serilerinin güvenilirliği gibi farklı etik sorunları gündeme getirmektedir.

Kök hücre araştırmalarındaki etik sorunların temelinde, kök hücre'nin elde edildiği farklı kaynaklara (erişkinler, kordon kanı, fetal doku ve embriyonik doku) ilişkin kaygılar yer almaktadır. Embriyonik kök hücre'lerin tedavi kullanımı açısından en iyi kaynak olabileceği düşünülmekteyse de bu durum, zaman içerisinde bilimsel çalışmaların göstereceği sonuçlar doğrultusunda değişebilecektir. Ancak şu an için en sık gündeme getirilen nokta, in vitro (tüpte döllenme) fertilizasyon süreçleri sonucunda ortaya çıkan fetüslerin, kök hücre elde etmek amacıyla kullanılıp kullanılmayacağı sorusudur. Bu soruya olumlu yanıt verilmesi halinde ise sadece kök hücre araştırması amacıyla kullanılmak üzere embriyo üretiminin ortaya çıkarabileceği etik sorunlar gündeme gelmektedir.

⁸ A.g.e, s.9-10

⁹ Pano, Joseph. *Stem Cell Research, Medical Applications Ethical Controversy*, s. 18.

Kök hücre elde etme kaynaklarından en avantajlısı olan embriyonik kök hücrelerin bu araştırmalar sırasında elde edilebilmesi için embriyonun yaşamına son verilmesi gerekmektedir.¹⁰ Bu durum ise gerek tıp etiği açısından ve gerekse de teolojik açılardan insan olmanın hangi aşamada başladığı problemini ortaya çıkarmaktadır.

Tıp etiği, insan olmanın hangi aşamada başladığı meselesi üzerinde bir mutabakat sağlayamamaktadır. Bazı tıp etikçileri tüpte dölleme sonucu ortaya çıkan embriyolardan ana rahmine enjekte edilmeyenleri ya da fazlalık olanları veya sırf araştırma amacıyla elde edilen embriyoları kullanmayı etik bakımından uygun bulmaktadır. Bu görüşte olan etikçiler, hayat hakkının mutlak olmadığı ve amansız hastalıklara çare bulmak amacıyla yapılacak embriyonik kök hücre araştırmalarının hayat hakkını kısıtlayabileceğini öne sürmektedirler.

Bu görüşün karşısında olan etik uzmanları ise embriyoyu insan gelişiminin aşamalarından bir safha yani insan olarak kabul ettikleri için embriyonun bir başka kişinin tedavisi için yok edilmesine şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Bir de bu iki zıt görüş arasında orta bulmaya çalışan etikçiler vardır ki bunlara göre de embriyo insan sayılmasa bile ona özel bir saygı gösterilmelidir. Bu görüştekiler sınırsız bir şekilde embriyo üzerinde araştırmalar yapmaya karşı çıkmakla birlikte mesela 'artık embriyolar' üzerinde çalışmalar yapılabileceğini ve dolayısıyla da bu tür çalışmaların çok sınırlı olması gerektiğini savunmaktadırlar.

Dolayısıyla, embriyonik kök hücre araştırmaları üzerinde ortaya çıkan bu belirsizlik ortamını gidermek noktasında teolojik bir bakış açısına ya da Kur'ani etik anlayışına duyulan büyük ihtiyaç kendini açıkça belli etmektedir. Bu çerçevede hayatın başlangıcı veya mahiyeti meselesi veya bir diğer ifadeyle insan olmanın başlangıcı sorunu cevaplandırılması gereken problemler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sorunu embriyonik kök hücre çalışmalarıyla ilişkilendirdiğimizde insan embriyosunun Kur'ani perspektiften etik ve teolojik statüsü nedir sorusu karşımıza çıkmaktadır. Embriyonun ne zaman insan

¹⁰ Orive, Gorka. Controversies over stem cell research, Trends in Biotechnology Vol.21 No. 3 March 2003.

olduğu sorusu yeni sorulmuş bir soru değildir. Bu konu üzerinde uzun yıllara dayanan tartışmaların olduğu bilinen bir husustur.

İnsan hayatının safhaları üzerinde ilk fikir yürüten filozofların başında hiç şüphesiz Yunan felsefeci Aristo gelir. Aristo'ya göre insan hayatı üç aşamada ortaya çıkar. Aristo bu aşamaların bitkisel, hayvansal ve entelektüel olduğunu belirtmiştir.¹¹ Modern dönem dini anlayış ve tıp etiği açısından, embriyonun başlangıçtan itibaren geçirdiği aşamalar ve o aşamalara yönelik embriyonun ahlaki statüsüne dair farklı bakış açıları vardır. Bu farklı görüşler üç başlık altında toplanabilir:

1) Embriyonun her aşamada değerli olduğu görüşü.

Bu görüşe göre insan yaşamı döllenme anından itibaren başlar. Embriyo, geçirdiği bütün aşamalarda değerlidir. Embriyonun döllenme anından itibaren hangi amaçla olursa olsun araştırmalarda kullanılması doğru değildir. Bu görüşe göre insan embriyosu döllenme anından itibaren tam bir insan formuna geçer. İnsan embriyosu gelişim aşamasının hangi aşamasında olursa olsun asli olarak değerlidir.¹² Bu modern-muhafazakar tıp etiği anlayışı Yahudi ve Hıristiyan düşüncesiyle de örtüşmektedir. Yahudi ve Hıristiyan geleneğinde ise, insan Tanrının yansıması olduğu için değerlidir. Tanrının yarattığı andan itibaren kutsaldır ve değerlidir. Vatikan embriyonun döllenme anından itibaren değerli olduğu görüşünü temel alır.¹³

Bu görüşü savunan tıp etikçilerinin temel dayanak noktası, embriyonun meydana geldiği andan itibaren genetik şifresi tamamlanmış benzersiz bir birey olması düşüncesine dayanır. Bu anlayışa göre, İnsan gelişimi kesintiler olmaksızın akıp giden bir süreçtir. Bu süreci farazi ayrımlarla bölmek

¹¹ Panno, Joseph, *Stem Cell Research, Medical Applications Ethical Controversy* s,75

¹² Devine, PE, The species and the potential principle. In: Brody B, Engelhardt HT, eds. *Bioethics readings and cases*. New Jersey, Englewood Cliffs: Prentice Hall Inc, 1987: s, 136-41

¹³ Congregation for the Doctrine of the Faith. *Instruction on respect for human life in its origin and on the dignity of procreation*. Vatikan City: Congregation for the Doctrine of the Faith, 1987

gerekir. Bu ayrımlar keyfidir. Dolayısıyla embriyo her safhada aynı konuma sahiptir.

Embriyonun araştırmalarda kullanılmaması gerektiğini savunanlar, embriyonun insan gelişiminin aşamaları olan cenin, bebek, çocuk, ergin, yetişkin ve yaşlılık gibi insanın var olma sürecinin ayrılmaz basamaklarından olduğunu temel hareket noktası olarak kabul ederler.¹⁴ Embriyo, bu sürecin bir parçası olduğu için insandır. Diğer insanlar gibi insan şeref ve haysiyetiyle donanmıştır. Dolayısıyla insan haklarının koruması altındadır. Embriyonun insan olduğu ve insanlığın layık olduğu saygıyı hak ettiği görüşünü ifade edenlerin dayandığı gerekçe 'potansiyellik' prensibidir. Bu anlayışa göre embriyo potansiyel olarak insandır.¹⁵

Bu görüşe göre, döllenme anından itibaren embriyonun insan olmaya giden yolda ilerlediği kabul edilir ve ona insan statüsü tanınması gerekir. Kürtaj karşıtı görüşleri ifade edenlerin temel dayanak noktaları da doğmamış ceninin diğer insanlar gibi korunma hakkına sahip olduğudur. Onun insan olma potansiyeli taşımasıdır.

Yukarıda mevzu-bahs olan tıbbi etik görüş Kur'anın bakış açısından değerlendirildiğinde ise embriyonun değerli olması noktasında her iki görüşün de ittifak halinde olduğu görülmektedir. "Kur'an, ilk insanın oluşumuyla ilgili verdiği oldukça ayrıntılı bilgiyi diğer varlıkların ilk oluşumu konusunda vermiyor."¹⁶ Mü'minin suresi 12-14'üncü ayetlerde insanın yaratılışı ve embriyonun gelişimi aşamalı olarak anlatılmaktadır.

Andolsun biz insanı, çamurdan süzölmüş bir özden yarattık. Sonra onu az bir su halinde sağlam bir karargaha yerleştirdik. Sonra bu az suyu alaka haline getirdik. Alakayı da 'mudga' yaptık. Bu 'mudga'yı da kemiklere dönüştürdük. ve bu kemiklerde et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir.¹⁷

¹⁴ Dresser, Rebecca, *Stem Cell Research: the bigger picture*, s:9

¹⁵ Rosenau, Henning, *Yeniden Canlı Üretimi, Tedavi Edici Klonlama Tartışmaları ve Alman Kök Hücre Kanunu, Tıp ve Ceza Hukuku*, Hazırlayan Yener Ünver, çev: Hakan Hakeri, 2004 Ankara s:54

¹⁶ Atay, Hüseyin. 'Bilim Evrim ve Kur'an', s.6

¹⁷ Mü'minin 12-14.

Ayette insanın anne karnında başlangıç aşamasından itibaren geçirdiği safhalardan bahsedilmektedir. Embriyonun gelişmesinde bir noktaya gelindikten sonra ki bu, 'kemiklere et giydirilmesi' olarak nitelendiriliyor, başka bir yaratık olduğundan bahsediliyor. Bu durum embriyonun gelişmesinin bir aşamasında daha farklı bir boyuta geçtiğine işaret etmektedir.

2) Embriyonun Hiçbir Değeri Yoktur Görüşü:

Bu görüşe göre insan embriyosu birkaç hücreden ibarettir ve dolayısıyla embriyoya yönelik çalışmaların yürütülmesinde herhangi bir ahlaki kaygıya gerek yoktur. Embriyo karakter ve şahsiyetten yoksundur. Birey olmadığı için herhangi bir hakkı yoktur. İnsanın sahip olduğu saygıya da gerek yoktur. İnsanın oluşum süreci ve birey olma süreçleri birbirinden farklıdır. Birey daha özel ve saygıya layıktır.¹⁸ Ancak, bu anlayış biçimi 'bireyin, birey olma hakkı' ya da 'birey olma sürecinin engellenmesi' gibi temel etik ve ahlaki kaygıları taşımaktan uzak olduğu için eleştiriye açık bir alan bırakmaktadır.

İkinci görüşe sahip olanların düşüncelerine temel oluşturdukları ana soru, birey olmanın modern biyoetikte nasıl tanımlanıyor sorusudur. Biyoetikçilerden Fletcher bu soruyu bireyde bulunması gereken özelliklerden hareketle cevaplandırmaya çalışır. Fletcher bu özellikleri şu prensiplerle izah etmeye çalışır: kendisinin varlığının farkında olması; kendini kontrol edebilmesi; geçmişe ve geleceğe yönelik duyguları olması ve bunlar arasında bağlantı kurabilmesi; diğerleriyle ilgilenebilmesi; iletişim ve merak duygusuna sahip olması.¹⁹

Böylece, embriyonun insan vasfında olmadığını savunanlar, kişiliği belirleyen düşünme, acı çekme ve sinir sisteminin yokluğu gibi özelliklerden ötürü embriyonun değerinin olmadığı sonucuna ulaşırlar. Ayrıca, embriyonun oluşumundan sonra 30 ile 35 günler içerisinde sinir hücrelerinin gelişmesi

¹⁸ Engelhardt, HT. *The foundation of bioethics*. New York: Oxford University Press, 1986: s, 104

¹⁹ Fletcher, J, Indicators of Humanhood: a tentative profile of man. (Hastings Cent Rep 1972), 2,ss.1-4.

durumu ikinci görüşü savunanlar tarafından embriyonun değerinin olmadığına dair bir dayanak olarak ileri sürülmektedir.²⁰

Oysaki embriyonun beyin fonksiyonu ve sinir sistemi geliştiğinde insan olarak kabulünün gerektiğini iddia etmenin bazı soruları beraberinde getirdiği açıktır. Beyin ve sinir faaliyetlerinin insan hayatının varlığı meselesinde temel belirleyici faktör olarak kabul edilmesi meselesi, koma durumundaki hastaların, yeni doğmuş bebeklerin hatta uyku halindeki insanların durumunun nasıl tanımlanacağı gibi soruları gündeme getirecek ve dolayısıyla da embriyonun değersiz olduğunu savunan etikçileri fasit bir girdabın içerisine sürükleyecektir.

Biyoetikilerden Singer ise insan olmanın iki anlamı olduğunu savunur ve bu ikisini birbirinden ayırır. Birinci anlamıyla insan, insan türünün bir üyesidir. İkincisi ise Fletcherin savunduğu gibi birey olma aşamalarından geçmiş olan insandır diyor. Singer de saygıya ve haklara sahip olan insanın birey olma aşamalarından geçmiş insan olduğunu iddia eder.²¹ Bu görüş taraftarları, embriyonun değerli olabilmesi için bireye ait özellikleri barındırmasının şart olduğu görüşünü savunmaktadırlar.

Embriyonun insan statüsünde olmadığı ve bu nedenle araştırma safhasında yok edilebileceği görüşünü ifade edenlerin en güçlü iddiası insan yaşamının ana rahmine yerleştirilmesi ile başladığı görüşüdür.²² Bu görüşün temel dayanak noktası embriyonun rahmin dışında yaşam şansının olmadığıdır. Ana rahmine yerleştirilen embriyo potansiyel olmaktan çıkıp ‘aktif potansiyel’ haline dönüşmektedir. Embriyo rahim dışında yaşamını çok kısa sürede kaybetmektedir. Buradan hareketle insan olmanın temel koşulunun evre olduğu belirtilmektedir.

Kök hücre çalışmalarında kullanılan embriyolarının tüpte döllenme (in vitro) yöntemiyle ortaya çıkarıldığı ve bunların ana rahmine yerleştirilmeden kullanıldığı göz önünde alındığında aktif potansiyellik görüşüne göre insan statüsüne kavuşmamış hücreler yığını olarak kabul edilmektedir. Bu görüşe göre embriyoların kök hücre araştırmalarında kullanılmasında herhangi bir sakınca yoktur. Ancak, bu düşünce embriyonun potansiyel olarak insan olma

²⁰ Rosenaue, Henning, *Yeniden Canlı retimi*, s.64.

²¹ Singer, P, *Practical Ethics*, (Cambridge University Press, 1979), s.86.

²² Rosenaue, A.g.e, ss. 60- 64

vasfını göz ardı ettiğinden tıp etiği açısından problem teşkil etmektedir. Ayrıca, yukarıda da değinildiği gibi 'bireyin, birey olma hakkı' ya da 'bireyin birey olma sürecinin engellenmesi' gibi temel etik ve ahlaki problemlere bir çözüm sunamamaktadır.

Bahis konusu yapılan bu ikinci görüş, Kur'an düşüncesine tamamen tezat bir anlayışı ortaya koymaktadır. Bu görüşe sahip etik uzmanları genel olarak embriyonun değersiz olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak, ikinci görüş sahipleri de kendi aralarında farklı anlayışları savunmuşlardır. Bu görüşleri de iki kategoride toplamak mümkündür. Birinci görüştekiler embriyonun her halükarda değersiz olduğunu savunurken ikinci gruptakiler ise, 'aktif yaşam' prensibi çerçevesinde rahimdeki döllenmiş yumurtanın yaşam hakkına sahip olduğunu ancak ana rahmi dışındaki embriyoların mesela tüpte döllenme yoluyla elde edilen döllenmiş yumurtanın aynı hakka sahip olamayacağını savunmuşlardır. İkinci görüşe göre, doğal yaşam alanı dışında (rahim) embriyonun yaşam imkânı olmadığı için tüpten elde edilmiş embriyoların bir değeri olmayacaktır.

Ancak, bu son görüş ilk başta tutarlı gibi görünse de biraz derinliğe inildiğinde başka problemlere sebep olduğu görülecektir. Zira, tıp etiği açısından tüpte döllenmiş yumurta potansiyel olarak hayat imkanı taşımaktadır. Dolayısıyla bu imkânın kullanılıp kullanılmaması meselesi tıp etiği açısından 'birey olma sürecinin engellenmesi' gibi bir başka etik soruna sebep olacağından doğru bir yaklaşım tarzı olmayacaktır. Kur'ani bakış açısından bu görüşü değerlendirmek gerekirse, Mu'minin ve Secde²³ surelerinde Kur'an, insanın yaratılışının Allah'a ait bir hususiyet olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Döllenme, ister rahim ister tüpte olsun ancak Allah'ın izniyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, 'alaka' yani döllenmiş yumurta için tüpte de olsa potansiyel bir hayat imkânı mevcut olduğu için değersiz sayılması düşüncesinin Kur'ana ters bir düşünce olduğu söylenebilir.

Ancak, bahsi geçen surelerdeki ayetlerde Kur'anın, insan embriyosunun rahme yerleştirilmesine vurgu yapmasının potansiyel yaşam imkânı ile aktif hayat imkânı olan embriyolar arasında da bir farklılığa işaret ettiğini de gözden

²³ Mu'minin 12-14, Secde 7-9.

kaçtırmamak lazımdır. Zira, Kur'ana göre insan hayatının başlangıcının rahme düşüşüyle başladığını yukarıdaki ayetler net bir şekilde ifade etmektedir.

3) Embriyonun Geliştirge (Aşamalı Olarak) Değerlendirildiği Görüşü:

Bu görüşe göre insan embriyosu insan olma potansiyeline sahip olmakla beraber insan değildir. Bu nedenle insan embriyosu özel bir statüye sahiptir. Bu statü embriyonun hiçbir değeri yoktur anlayışı olmadığı gibi embriyo her insanın sahip olduğu bütün haklara sahiptir anlayışını da benimsemez. İnsan embriyosu üzerinde yapılacak olan araştırmalardan elde edilecek olan faydalar göz önünde bulundurularak özellikle embriyonun gelişim aşamalarının başlangıcında embriyoların kullanılabilceği anlayışı da bu görüşe dayandırılarak temellendirilmektedir.

Embriyonun aşamalı olarak değerlendirildiği görüşü yeni ortaya çıkmış bir görüş değildir. Bu düşüncenin Aristo'nun ve Aquinas'ın görüşlerinde de olduğunu görmekteyiz. Yunan felsefeci Aristo yaşamın üç aşamada ortaya çıktığını söyler. Aristo erkek spermi 'pneuma' ruh veya canlılığı kadının yumurtasına götürür. Bu da embriyonun oluşumuna sebep olur. Rasyonel olarak canlılık veya ruhun oluşumu rahme girdikten sonra erkek için 40 gün ve kadın için de 90 günde gerçekleşir ve embriyo potansiyel olarak insan kabul edilir.²⁴

Embriyonun aşamalı gelişimine göre değerlendirildiği görüşünün Aristo'dan 15 yüzyıl sonra da temel alındığını görmekteyiz. Aristo'nun bahsettiği yaşamı üç aşamalı olarak kabul eden görüşe göre bu aşamalar: bitkisel, hayvansal ve entellektüel aşamadır. Bitkisel aşama döllenmeden hemen sonra başlar bunu takiben hayvansal sürece doğru evrilir. Bu aşamada kaslar farklılaşır, vücut azaları hareket etmeye başlar. Son olarak şahsiyet gelişimi gerçekleşir ki bu da entellektüel gelişimi tamamlamış olur. İlk iki aşama rahimde gerçekleşirken son aşama doğumdan sonra gerçekleşir. Bu görüşe göre, embriyo doğum sonrasına kadar insan olarak kabul edilmez. Bu düşünce toplumsal algı tarafından da desteklenir.²⁵ Günümüzde Dr J Caplan bazı araştırmacıların, insan

²⁴ Warren, MA, *Experimentation on human embryos and fetuses*. In: Kuş H, Singer P, eds. *A companion to bioethics*. Oxford: Blackwell 1998

²⁵ Pano, Joseph, *Stem Cell Research*, s.75.

embriolarının tedavi amaçlı olarak kullanılabileceğini iddia etmesinde bu görüş etkili olmuştur.

Aristo'dan günümüze kadar gelen insanı üç aşamalı devreden geçtikten sonra insan olarak kabul etme anlayışı, ötenazi konusu tartışılırken de gündeme gelmektedir. Özellikle beyin ölümünün ölçüt alınması gerektiğini savunanlar insanı şuurluluk halinde hareketle tanımlamakta ve 'nöral sistemin üst düzey faaliyetlerinin insanı diğer canlılardan ayıran en temel özellik' olduğunu ileri sürmektedirler.²⁶

Bu anlayış insanı insan yapan temel özelliğinin onun bedeninin fizyolojik yönüyle ilgili olmadığını ifade eder. İnsanı insan yapan yönü onun şuurluluk hali ve buna bağlı olarak yaptığı bilişsel işlevler ve sosyal iletişimlidir.

Embriyonun geliştikçe değerlendirildiği görüşü yaygın olarak kabul edilmektedir. Muhafazakâr ve geleneksel Musevilikte embriyo döllendikten 40 gün sonra daha büyük bir değer kazanır.²⁷ Embriyonun gelişim aşamalarına göre moral değerinin değiştiği düşüncesinin biyoetik raporlarına ve pekçok ülkedeki kanuni uygulamalarına da yansıtıldığını görmekteyiz. Kanada'daki Supreme Court of Canada (Kanada Anayasa Mahkemesi) 'fetus eşsiz, biriciktir ama kanun önünde birey değildir.' görüşünü ortaya koymuştur.²⁸ İnsan embriyosunun özel bir statüye sahip olduğu ancak bu statünün çocukların ve yetişkinlerin statüsüyle aynı değere sahip olmadığı görüşü genel kabul gören bir görüştür.²⁹

Bu üç görüşün kendine göre kültürel, dini ve tarihi arka planı vardır. Ancak medikal ve sosyal uygulamalarda daha ziyade embriyonun geliştikçe değerlendirildiği görüşü desteklenmektedir. Bu görüşün desteklenmesinin pratiğe dayanan gerekçeleri vardır. Yapılan tıbbi çalışmalar göstermektedir ki ikiden fazla döllenmiş yumurta implantasyon (döllenmiş yumurtanın rahme

²⁶ İslam Hıristiyanlık Dinler Arası Diyalog, Dini İçerikler, s.151.

²⁷ National Bioethics Advisory Commission. Ethical issues in human stem cell research , vol 3: religious perspective. Rockville, MD.

²⁸ Shanner L, Nisker J. *Bioethics for clinicians*: 26 Assisted reproductive technologies. CMAJ 2001;164:1589-94.

²⁹ Discussion Group on Embryo Research. Research on human embryos in Canada : Final report. Ottawa: *Health Policy Division*, Health Canada, 1995.

konulması) gerçekleşmeden doğal olarak canlılığını kaybetmekte ve bu alanda ulaşılan medikal başarıya rağmen bu tür kayıplar yaşanmaktadır. Üremeye yardımcı tekniklerden olan IVF (tüpte döllenme) ile elde edilen embriyolardan artanlar dondurulabilmekte ve sonrasında da imha edilebilmektedir.

Diğer bir nokta ise, erken dönemde yaşanan düşük veya kürtaja ne ebeveynler ne de toplum 'birey' kaybı olarak bakmaz. Böyle bir kayıp durumunda toplumda bir yas ya da bir cenaze töreni düzenlemez. Hatta erken dönem düşükler hastanelerde tıbbi atık olarak değerlendirilmektedir. Organ ve doku atıklar da olduğu gibi yok edilmektedir. Ayrıca, uygulanan doğum kontrol metotları da (doğum kontrol hapları vs) döllenmenin ilk aşamalarında embriyonun düşürülmesine sebep olarak görülse de masum bir bireyin öldürülmesi gibi görülmemektedir.

Kur'anın bahis konusu yapılan nc görüşe bakış açısı incelenecek olursa, daha önce de ifade edildiği gibi Kur'anda insanın yaratılışıyla ilgili ayetlere bakıldığında insanın yaratılışının aşamalı olarak anlatıldığı görülmektedir. Mu'mininun suresi 12-14'nc ayetlerinde, insan embriyosunun rahme yerleştirilmesi durumu 'sağlam bir karargaha yerleştirilmesi' şeklinde ifade edilmektedir. Embriyonun yaşam alanı rahimdir. Rahme konulmamış embriyonun yaşam şansı olmadığı için potansiyel yaşamdan aktif yaşam alanına geçmemiş oluyor. Dolayısıyla potansiyel yaşamla aktif yaşam arasında embriyonun statüsü açısından farklılığın olduğu, ayetteki insan hayatının başlangıcının rahme yerleştirilmesiyle başlamasına yapılan vurgudan anlaşılmaktadır. Ayette geçen aşamalı yaratılışın evreleri üç aşamada belirtilmektedir:

- 1.Var olan bir şeye şekil vermeyi ifade eden evre, (halaka).
- 2.şekil verilen bu şeyi tamamen farklı hale dönüştürecek şekilde bir değişime uğratarak var kılma evresi, (ce'ale).
- 3.Bunu kendi başına işlemesine imkn verecek şekilde programlama evresi (enşee).³⁰

Kur'anda insanın yaratılışından bahseden ayetlerde, devamlı olarak bir tekmlden bahsedildiğini görmekteyiz. Bu tekmln ilk aşamalarıyla ilgili

³⁰ Düzgün, ř.Ali, *Halk ve Emr Varlıkları*, Yayınlanmamış ders notları

maddi gelişimden bahsedilirken ilerleyen aşamalarda ise manevi (ruhsal) gelişimden bahsedilmektedir. 'Nitekim Allah sizi evreden evreye geçirerek yarattı.'³¹ 'Siz halden hale geçeceksiniz'³² ayetleri bu aşamalardan bahsetmektedir.

Yaratma sürecinin takip ettiği aşamaları Secde suresi 7'inci Ayette de görmekteyiz:³³

"O yarattığı her şeyi en güzel şekilde yaratmıştır. Nitekim insanı yaratmaya (daha sonra nesil olarak çoğalmaya imkan tanıyan/ sülaleten) çamurdan başladı (1.evre).

Sonra (sümme) onun neslini basit bir sudan yaratmaya devam etti.

Daha sonra da (sümme) farklı bir seviyeye yüceltti (sevva) ve ona kendi ruhundan üfledi.

(Bütün bu aşamaları algılayıp anlamamız için) size işitecek bir kulak, görecek bir göz ve anlayan ince akıllar (fuad) verdik...

Ayette, insanın geçirdiği bütün yaratılış aşamalarından her birinin içerdiği maddi ve ruhsal süreçlerden bahsedilmektedir.

Nuh suresi 17. ayette geçen "Allah sizi yerden bir bitki gibi bitirerek yarattı" ifadesiyle botanik dönemden bahsedilmektedir. Bu aşamalı yaratılışın ilk safhasıdır. Buradan yaratmanın bir süreç olduğu ve kesinti olmaksızın değişiklikler geçirerek devam ettiği anlaşılmaktadır. Botanik dönemin ardından gelen dönem hayvani dönem olarak adlandırılır. "Bu botanik dönemden hayvani döneme geçişin, şekil değişikliğinden ziyade yapısal (genetik) bir değişim olduğunu göstermek üzere ayette *ca'ale* fiili kullanılmaktadır."³⁴

İnsanın biyolojik gelişiminin ardından başka bir yaratılışla yeniden inşa edilmesinden kasıt, onun soyut değerlerle donatılmasıdır. Aristo bu dönem için entelektüel dönem tanımlamasında bulunur.

Yine Sa'd süresi 71-73. ayetleri de insanın değişik aşamalardan geçerek yaratıldığına atf yapmaktadır: "Hani rabbın meleklere şöyle demişti: Muhakkak

³¹ Nuh 71:14.

³² İnşikak 84: 19

³³ Secde 32:7-9. bkz Ş.Ali Düzgün, Halk ve Emr Varlıkları, Yayınlanmamış ders notları

³⁴ Düzgün, Ş.Ali, A.g.m

ben çamurdan bir insan yaratacağım, onu Őekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin”.

Kur’andaki ayetlerin insanın yaratılışındaki aşamalara vurgu yapması, bu aşamalardan geçen embriyonun değeri açısından bir farklılığın olduğunu gösteren bir delil olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede bir değerlendirme yapıldığında bu durum, embriyonun ilk aşamalarında araştırmalarda kullanılabileceğini savunanların görüşlerine bir dayanak oluşturabilir. Zira, Kur’anda insan olma süreci aşamalı gelişmeyle izah edilmekte ve insan olmanın bu sürecin sonucunda gerçekleştiği belirtilmektedir